

ЗАПОЗНАВАНЕ С ПРАВИЛА НА ДЕЙСТВИЕ И РАЗВИТИЕ НА СТРАТЕГИИ НА ПОВЕДЕНИЕ ПРИ 5 - 7-ГОДИШНИТЕ ДЕЦА

Георги Велев

Човекът за разлика от животното формира своето поведение през онтогенетичното си развитие в единството на предметната дейност, чийто субект е и взаимодействието с останалите членове на човешката общност. Само по този начин той се изгражда и изявява като личност.

Поведението на човека се проявява в различни сфери от неговия живот. През определен, при това немалък период от човешкия живот, важно място заема доминиращото игрово поведение, което се разкрива в дейност с динамично развитие, с богато и разнообразно съдържание. В самата дейност поведението е показателно както за нейното познавателно и социално съдържание, така и за разнообразието на средствата, които детето използва в общуването си с децата. Не на последно място детското поведение е показателно и за разнообразните връзки и зависимости на играта и останалите дейности.

Непрекъснатото овладяване на правила на поведение в играта помага на децата да разбират най-напред логиката на природните и физически явления. Но за по-голяма надеждност при изследванията на детското познание учените (Пиаже, Бругнер, Галперин) въвеждат социалната величина, присъствието на друг човек в експериментите.

Противоречивостта в разглеждания въпрос се изразява в това, че става дума за активност в характерна за децата дейност. Но това в никакъв случай не означава позната и предопределена по някакъв биологичен или друг начин активност. Потвърден от науката и педагогическата практика е фактът, че самата дейност е не само израз, но и продукт на психическа и предметно-моторна активност. Това е дейност, предполагаща все пак някакво елементарно подготвяне и бележеща развитието с все по-определени и по-богати индивидуални характеристики. Наше-

то скромно мнение по разглеждания въпрос е, че необходимите сензорни, социални еталони, без които е немислима детската дейност не могат да се вземат от връстници, въпреки че е задължително да бъдат дадени от себеподобни. И ако това противоречие е естествено и закономерно, понякога съществува противоречие между необходимостта да бъде ръководена детската игра от възрастните и невъзможността това да се прави от тях поради редица професионални, обществени, възрастови и редица други характеристики на ангажиментите и отговорностите на възрастните.

Взаимоотношенията, в които влиза детето със заобикалящата го среда, го предразполагат за усвояване на различни поведенчески програми. От особено значение е реализирането им в съвместни прояви с връстници и възрастни, когато за самата качествена реализация на съвместната дейност е задължително несъвпадането на конкретните цели на участващите в нея субекти.

Положителните емоционални преживявания са повлияни и от характера на нагласите, с които се пристъпва към съвместна дейност. Конкретното поведение в определените ситуации се насочва от индивидуалните стратегии на всеки участник.

За да бъде детето по-активно в заобикалящия го свят и поведението му по-комплексно и с богати прояви на диференциация, интеграция и генерализация на психическите структури е необходим богат и достъпен материал за извършващите се процеси на интериоризация. Върху изграждащата се със своя индивидуална култура детска личност влияят използваните от възрастните знаци, символи, правила (утвърждаващи, забраняващи, оценяващи) на поведение, нравствени и сензорни еталони и т. н. В контекста на казаното дотук възникват въпроси, отнасящи се до мястото и формирането на аверсивните и апетентни стратегии на поведение.

Еталоните като нещо съществуващо обективно външно за детето (3, 192-223) са възникнали в хода на историческото и се овладяват в хода на индивидуалното развитие. По съдържание те са доста поляризирани, докато индивидуалното поведение на всеки член на човешката общност е по-нюансирано. Формите и цветовете на нещата от материалния свят също са пределно разнообразни.

Единството на психичната и предметна дейност при човека и основната схема на преминаване на една в друга чрез механизмите на интериоризация и екстериоризация поставят всекидневно проблема за ръководене на процеса на

овладяване от децата на правила на действие и поведение.

Правилата на действие в конкретните прояви на активност са първично външни по отношение на детето. За това те не са правила на собственото му поведение в типичния смисъл на думата, а се овладяват, осъзнават, преобразуват от детето при общуването му с възрастните в съвместната с тях дейност. Този процес на адаптация и асимилация, най-общо казано на приспособяване, по правило изпитва влиянието на вече изградени правила.

Със или без съзнателната намеса на възрастните, детето се стреми да поддържа равновесие между дисонантните и консонантните отношения към света и себе си, като към определени обекти отношението му има ирелевантен характер. В поведенческите прояви при реализиране на трите вида познавателно отношение детето се ръководи и от съзнателни правила. При тяхното формиране и приложение се чувства влиянието на възрастните.

Детето всекидневно попада в обстоятелства и условия, където възникват задачи, които трябва да реши самостоятелно. Ако липсват образците на възрастните за самостоятелно действие в подобни типични условия, на които то да подражава, у него никога няма да

се развие онази сигурност, която му е необходима, за да бъде неговото поведение независимо, автономно.

Детето първоначално не може да се справя само, но може да се учи с помощта на възрастния или под негово ръководство. Сътрудничеството между децата и възрастни в подобни случаи е задължително (2, с. 262-264).

Във всяка една съвременна психологическа теория за развитие на детето прозира идеята за подчертаната детска безпомощност, от една страна, и подчертаната адаптивност, от друга. Друг важен момент в съвременните обяснения на психическото развитие на детето е достойното място, което е отделено в тях на детската социална активност. Именно тези три момента засилват научния интерес към общуването на детето с възрастния, към съвместната дейност между децата, между деца и възрастни и готовността на децата да получават помощ от възрастните (8, 225-226).

Важна възрастова особеност на децата от предучилищна възраст е тяхната конкретнопредставна умонасоченост. На тази основа в научните изследвания се търсят проявите на индивидуалните различия в детското поведение. В педагогически план тези възрастови

и индивидуални особености засилват ролята на възрастния при възпитаване на правила на поведение на децата (5).

Във всекидневния живот хората са познаваеми един за друг чрез преките взаимоотношения, в които влизат или чрез групите, чиито членове са; чрез продуктите на дейността, която всеки упражнява; чрез описания на трети лица и т. н.

Всеки член на някаква човешка общност се отличава от другите хора по своеобразието на прояви, които са общи за всички представители на човешкия род. Между типичните прояви на конкретния човек са дейността, общуването, социалната мотивация и др. По повод на тях се оформят научни проблеми, отнасящи се до качеството, похватите, маниерите на поведение на човека. Най-често тази група от човешки прояви се отбелязва с недостатъчно и трудно поддаващо се на дефиниране в психологията понятие – стил на поведение (4). Без да бъдат определени съществените черти на явлението стил очевидно е, че той може да бъде проява на строго индивидуалното или груповото поведение, проява, отличаваща личността или групата от останалите.

Стилет на поведение трябва да се търси, както в проявите на би-

товия и професионален, така и на обществения живот на човека като характеристика на конкретните прояви на човешката активност. При това от съществено значение за анализа е частнометодологическият научен подход. Различни резултати ще се получат, когато стилът се разглежда като съвкупност от черти или като динамична структура при изучаване на ситуативна и моментна активност на човека (7).

Не по-лесен за научно обяснение е и терминът стратегия на поведение, въпреки че в живота долавяме такива характеристики на човешката активност, които се доближават до целите, но не са цели или до стила, макар представян все още с бедна научна характеристика, но не напълно и т. н.

При малките деца до 7-годишна възраст въпросът се усложнява и от факта, че децата овладяват правила на поведение и други социални норми и оценки, като еталони създадени не от тях, а от поколения преди тях. Тези еталони те усвояват най-вече чрез основния психически механизъм на подражанието. Тъй като разнообразието на поведението, изразявано като негови стратегии, е социално детерминирано, то механизмът на овладяването му би трябвало да се запази като механизъм на подражанието. Но като

личностна проява те са същевременно строго индивидуални. И индивидуалността им се придава от индивидуалния стил на поведението като цяло. Така че стратегиите на поведение, макар да обясняват поведението в конкретна ситуация и конкретен момент, не могат да бъдат разбрани и обяснени изолирано от стила на цялостното поведение на субекта на дейността.

При подобен анализ на стратегиите ще трябва да бъдем много внимателни при определяне на мястото им при оформяне и решаване от човека на проблеми от най-общ характер. Засега по-разбираеми един за друг са различните автори по отношение на смисъла, който влагат, независимо от принадлежността си към различни школи, когато говорят за стратегии на учене, на получаване на информация, в по-частен план – на мислене. Доколкото в детското познание доминират действено и представно-логическите пред абстрактно-логическите прояви, стратегиите на поведение според нас не са отдалечени много от познавателните стратегии.

Това, че не съществува още общоприето мнение по въпроса за стратегиите, не намалява интереса в психологията към проблема. Встремежа си да превърнат в предмет на изучаване редица явления от действителността не са малко

авторите, които правят своя принос в изучаването му чрез опитите си да определят обосновано параметрите на стратегиите – пространството, в което се проявяват и според интересуващия ги проблем – техните същностни характеристики.

Прави впечатление, че при използване на понятието стратегия се подчертава инициативността на човека. Стратегията се анализира като ръководна активност и проява на обмисленост в поведението. Почти изключва явните прояви на подсъзнателното.

Предпоставка за тяхното формиране и проявление е необходимостта човекът да бъде принуден да се справя с кризи, конфликти, трудни ситуации (7). Стратегията на поведение прави впечатление на някои автори с това, че проличава при получаване на отрицателни резултати при упражняваната дейност (познавателна или практическа), при опровергаването им от действителността. Тук като че ли могат да се търсят допирни точки с волята и съществени отлики от навичните прояви в поведението и подражанието. Подражанието не бива да се отъждествява с използването на образци на поведение.

Прави впечатление разбирането за стабилност на ситуацията при анализ на проявите на стра-

тегиите на поведение – силно и продължително въздействие. В такава ситуация се проявява съвкупността от стратегически нива на поведения, насочени към измененията ѝ, създаване на предпоставки и формиране на нови ситуации.

Стратегиите на поведение са зависими от степента на оценка на средата и като линия в живота на човека допринасят за неговото идентифициране, самопознание и развитие и по такъв начин чрез своите моментни проявления правят човека в голяма степен познаваем за другите хора. Успехът на дадена стратегия зависи от условията, които в голяма степен са повлияни от активността на самия човек. В такъв смисъл гарантираща успех стратегия не може да има. Също така е крайно според нас в психологически смисъл и твърдението за съществуването на губеща стратегия. Това съвсем не предопределя нито шаблонизира човешкото поведение – напротив, използването на повече от една стратегия от даден субект при решаване на определен проблем не се приема като негова слабост.

На практика стратегията се реализира като система от правила за изграждане на хипотези за решаване на проблем (1, с. 187). При това не бива да се смесват правилата с използваните средства.

При подобно разбиране на стратегията на поведение съвсем естествено е да бъдат обяснявани и нейните регулативни възможности (6, с. 60-64). Това прави проблема за нейната същност близък да проблема за мотива и целите. Но и в този случай прави впечатление разбирането на стратегиите като явление със специфично човешки характеристики съзнателност, проява на избор.

При стратегия на поведение ще разбираме система от правила на действие, която го регулира в неопределени ситуации чрез съзнателната инициативност на субекта на базата на индивидуалните оценки и самопознание, което прави поведението му изборно и с богати прояви.

Изградените познавателни стратегии дават възможност на човека да се проявява като по-независим и самостоятелен от другите; да адаптира към средата не само по пътя на подражанието. Във формиращите се на тази основа поведенчески стратегии детето използва филогенетично формирано до голяма степен правила за вземане на решения, които непрекъснато индивидуализира в правилата на актуалния момент.

В живота на човека съществуват ситуации, при които се проявяват двойни стратегии при тяхното разрешаване. Двойствеността се изразява в действието на стра-

тегии на опознаване на партньора или противника например и заедно с това използване на стратегия или стратегии за опознаване на конкретен обект, за разрешаване на конкретна задача.

Стратегиите на поведение в много голяма степен детерминират

цялостния процес на адаптация (10), тъй като те са продукт и на конкретна проява на личностната активност и са показателни за алопластичния или автопластичен начин на приспособяване (9, с. 35) към променящите се условия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брунер, Дж. Психология познания. М., Прогресс, 1977.
2. Выготский, Л. С. Собрание сочинений. Т. 4, М., Педагогика, 1984.
3. Мухина, В. С. Детская психология. М., Просвещение, 1985.
4. Пирьев, Г. Д. и Л. Н. Десев. Кратък речник по психология. С., Партиздат, 1981.
5. Пирьев, Г. Д. Детска психология. С., 1971.
6. Стойков, Ил. Педагогическа психология, IV издание, В. Търново, ВТУ "Св. св. Кирил и Методий", 1995.
7. Тац, Н., С. Еспербас, Сорд-Адер, Ф. Копинг – стратегии и персонализация. Сп. Психология, 1995, № 2.
8. Тодорова, Е. Социална психология. С., 1994.
9. Фром, Е. Човекът за себе си. С., УИ "Св. Климент Охридски", 1995.
10. Шапкин, С. А., Л. Г. Дикая. Деятельность в особых условиях: компонентный анализ структуры и стратегий. Сп. Психологический журнал, 1996, № 1.

**ACKNOWLEDGEMENT WITH THE RULES OF ACTION AND THE
MANIFESTATIONS OF THE STRATEGIES OF BEHAVIOUR
OF 5-7 YEAR-OLD CHILDREN**

Georgi Velev

Summary

The article deals with an issue referring to the quality methods and manners of human behaviour.

Most frequently the group of human actions discussed here is marked off by a concept which is insufficient and hard to define, namely style of behaviour.

The major phenomenon discussed in the article is the strategy of behaviour regarded as a conscious regulation of human activity, in the case of child's playing behaviour.